

5 La cova de la Font Major: de jaciment arqueològic desnonat a projecte de futur

La cueva de la Font Major: de yacimiento arqueológico desahuciado a proyecto de futuro

The Font Major cave: from an abandoned archaeological site to a project for the future

Josep Maria Vergès Bosch^{1,2}, Ramon Viñas Vallverdú¹

¹ Institut Català de Paleoecologia Humana i Evolució Social (IPHES-CERCA), Zona Educacional 4, Campus Sescelades (Edifici W3), 43007 Tarragona, Spain

² Universitat Rovira i Virgili, Departament d'Història i Història de l'Art, Avinguda de Catalunya 35, 43002 Tarragona, Spain)

Resum

La reobertura, l'any 1957, de la boca de la cova de la Font Major i l'extracció de sediments per fer transitable la galeria principal, junt a l'espoli que patí el registre arqueològic fins el 1963 per l'acció de curiosos i aficionats a l'arqueologia, feien pensar que el jaciment arqueològic havia estat destruït gairebé en la seva totalitat.

La inclusió de la cova, l'any 2018, dins d'un projecte de recerca de l'IPHES, i la descoberta el 2019, durant la primera campanya d'intervenció arqueològica, d'un gran santuari d'art rupestre paleolític, han fet que la cova de la Font Major hagi passat a ser un referent en l'estudi de l'art paleolític de la regió mediterrània i un jaciment amb un gran potencial arqueològic.

Resumen

La reapertura, en 1957, de la boca de la Cova de la Font Major y la extracción de sedimentos para hacer transitable la galería principal, junto al expolio que sufrió su patrimonio arqueológico hasta 1963, por parte de curiosos y aficionados a la arqueología, hicieron pensar que el yacimiento arqueológico había sido prácticamente destruido.

La inclusión de la cueva, el año 2018, en un proyecto de investigación del IPHES, y el descubrimiento en 2019, durante la primera campaña de intervención arqueológica, de un gran santuario de arte rupestre paleolítico, han hecho que la Cova de la Font Major haya pasado a ser un referente en el estudio del arte paleolítico de la región mediterránea y un yacimiento con un gran potencial arqueológico.

Abstract

The reopening, in 1957, of the mouth of the Font Major cave and the extraction of sediments to make the main gallery passable, in addition to the plundering of its archaeological heritage until 1963 by curious onlookers and archaeology enthusiasts, led us to believe that the archaeological site had been practically destroyed.

The inclusion of the cave, in 2018, in an IPHES research project, and the discovery in 2019, during the first archaeological campaign, of a great sanctuary of Palaeolithic rock art, have made the Font Major cave a point of reference in the study of Palaeolithic art in the Mediterranean region and a site with high archaeological potential.

Paraules clau: Espluga de Francolí, Cova de la Font Major, Paleolític superior, Neolític, Edat del Bronze, Edat del Ferro, Santuari, Art rupestre.

Palabras clave: Espluga de Francolí, Cueva de la Font Major, Paleolítico superior, Neolítico, Edad del Bronce, Edad del Hierro, Santuario, Arte rupestre.

Key words: Espluga de Francolí, Font Major Cave, Upper Paleolithic, Neolithic, Bronze Age, Iron Age, Sanctuary, Rock Art.

INTRODUCCIÓ

La lectura del treball sobre la cova de la Font Major que Salvador Vilaseca publicà a *Trabajos de Prehistoria* el 1969, amb els resultats de la recerca arqueològica duta a terme a la cavitat, juntament amb la seva filla Lluïsa, entre 1957 i finals de la dècada de 1960, feien pensar que el jaciment estava gairebé exhaurit. Tan sols la Sala del Llac, amb les restes del santuari de l'edat del bronze/ferro, i alguns testimonis, arrapats a paret, del dipòsit sedimentari de la Galeria del Pessebre, amb restes del neolític i l'edat del bronze, havien sobreviscut al buidat descontrolat de la galeria principal realitzat el 1957, i al posterior espoli per part d'aficionats a l'arqueologia, curiosos i buscadors de tresors, que es produí entre l'obertura de la boca i la construcció d'un tancament sòlid, el 1963, que permeté regular l'accés a la cavitat. La conclusió que se'n treia era que la cova de la Font Major era un jaciment arqueològic desnonat, malmès per falta de control i previsió en el moment en que l'ajuntament decidí desenrutar la boca taponada i deixar oberta una cova que s'havia mantingut segellada durant segles.

Una gran oportunitat perduda, de la que els Vilaseca tan sols n'havien aconseguit salvar algunes engrunes.

L'adequació de la cova com a contenidor museogràfic, iniciada el 1993, va permetre recuperar l'espai subterrani per a la ciutadania, però no vingué acompanyada d'un projecte de recerca ni a nivell de geologia ni d'arqueologia. De fet, l'escassa informació disponible sobre les ocupacions prehistòriques de la pròpia cavitat feu que, per a la construcció del discurs museogràfic, s'optés per un enfoc generalista basat en l'evolució humana a Europa, bastit a partir de dades procedents principalment d'altres jaciments. No obstant, sense saber-ho, s'havia iniciat el camí cap al ressorgiment de la Font Major com a jaciment arqueològic. Les intervencions arqueològiques preventives relacionades amb les obres d'adequació de nous espais al conjunt museístic, i a les renovacions de la museografia feren canviar la visió que es tenia del grau de conservació del jaciment arqueològic, en especial la de 2011, dirigida per la Marta Fontanals Torroja, encaminada a connectar les coves de la Vila i de la Font Major i evitar així que les visites

INTRODUCCIÓN

La lectura del trabajo sobre la Cova de la Font Major que Salvador Vilaseca publicó en *Trabajos de Prehistoria* en 1969 (Vilaseca, 1969), con los resultados de la investigación arqueológica llevada a cabo en la cavidad, junto a su hija Lluïsa, entre 1957 y finales de la década de 1960, hacían pensar que el yacimiento estaba prácticamente agotado. Tan solo la Sala del Llac, con los restos del santuario de la Edad del Bronce/Hierro, y algunos testigos, pegados a la pared, del depósito sedimentario de la Galería del Pessebre, con restos del Neolítico y de la Edad del Bronce, habían sobrevivido al vaciado descontrolado de la galería principal realizado el 1957, y al posterior expolio por parte de aficionados a la arqueología, curiosos y buscadores de tesoros, que se produjo

entre la apertura de la boca y la construcción de un cierre sólido, en 1963, que permitió regular el acceso a la cavidad. La conclusión que se desprendía era que la Cova de la Font Major era un yacimiento arqueológico desahuciado, echado a perder por falta de control y previsión en el momento en que el ayuntamiento decidió quitar el escombro de la boca taponada y dejar abierta una cueva que se había mantenido sellada durante siglos. Una gran oportunidad perdida, de la que los Vilaseca tan sólo habían conseguido salvar algunos retales.

La adecuación de la cueva como contenedor museográfico, iniciada en 1993, permitió recuperar el espacio subterráneo para la ciudadanía, pero no vino acompañada de un proyecto de investigación ni a nivel de geología ni de arqueología. De hecho, la

haguessin de sortir al carrer i tornar a entrar per completar el recorregut. En aquesta, es constatà que, a la zona de la boca, encara es conservava un dipòsit de gairebé dos metres de potència amb nivells molt interessants del neolític antic, i restes possiblement del paleolític superior. Fou arran dels resultats d'aquesta excavació que es revifà l'interès arqueològic per la cova i, uns anys més tard, el 2018, es va incloure dins del projecte de recerca de l'IPHES «Evolució paleoambiental i poblament prehistòric a les conques dels rius Francolí, Gaià, Siurana i rieres del Camp de Tarragona». La descoberta, el 30 d'octubre de 2019, durant la primera campanya d'intervenció en el marc d'aquest projecte, d'un gran santuari d'art rupestre paleolític a les Gatones de cal Palletes, i els resultats dels treballs de recerca que se n'han derivat han donat un canvi radical a la situació, posant de relleu que el jaciment arqueològic de la cova de la Font Major conserva encara un enorme potencial.

SITUACIÓ

La Cova de la Font Major, també coneguda com a Cova de l'Espluga, del Francolí o de les Aigües, es troba situada al nucli urbà de l'Espluga de Francolí, a la comarca de la Conca de Barberà, província de Tarragona (Fig. 1). Junt amb la Cova del Castell (dels Moros, o dels Lladres) i la Cova de la Vila (del Quincall, del Xampany o d'en Minguella),

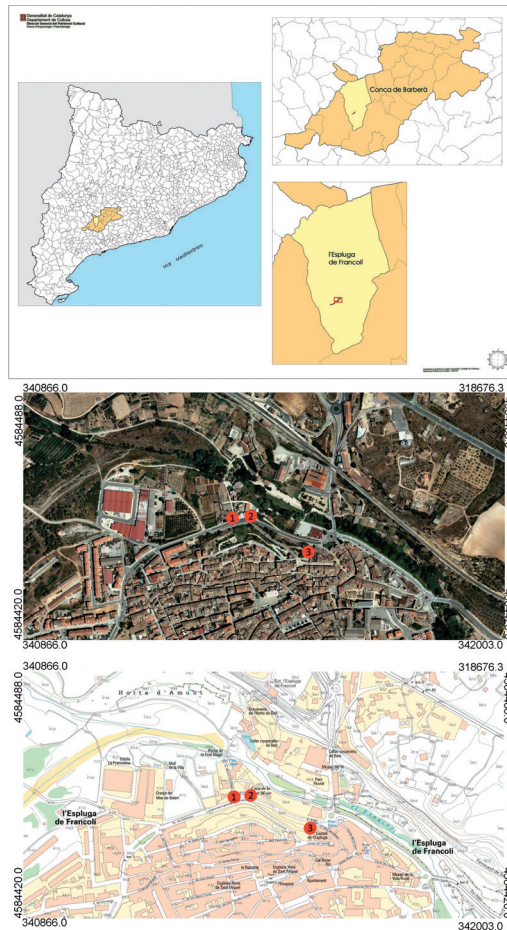

Figura 1. Situació del municipi de l'Espluga de Francolí (dalt), i de les boques naturals d'accés al sistema kàrstic de la Cova de la Font Major, sobre ortoimatge i sobre mapa topogràfic (baix): 1- Cova de la Font Major, 2- Cova de la Vila, 3- Cova del Castell.

Figure 1. Location of the municipality of Espluga de Francolí (above), and of the natural access points to the karst system of the Cova de la Font Major, on orthoimage and topographic map (below): 1- Cova de la Font Major, 2- Cova de la Vila, 3- Cova del Castell.

formen el conjunt conegut amb la marca turística de Coves de l'Espluga. Aquestes cavitats es troben a la zona de descàrrega del sistema kàrstic conegut en la bibliografia (Cervelló, 1986; Bosch, 1986; Bosch et al., 1991; Cervelló et al., 1999) com a karst de l'Espluga de Francolí, un sistema kàrstic binari amb aportació al·lòctona, des dels relleus

escasa informació disponible sobre las ocupaciones prehistóricas de la propia cavidad hizo que, para la construcción del discurso museográfico, se optara por un enfoque generalista basado en la evolución humana en Europa, construido a partir de datos procedentes principalmente de otros yacimientos. No obstante, sin saberlo, se había iniciado el camino hacia el resurgimiento de la Font Major como yacimiento arqueológico. Las intervenciones arqueológicas preventivas, derivadas de las obras de adecuación de nuevos espacios al conjunto museístico y de las renovaciones de la museografía, hicieron cambiar la visión que se tenía del grado de conservación del yacimiento arqueológico, en especial la de 2011, dirigida por Marta Fontanals Torroja, encaminada a conectar las cuevas de la Vila y de la Font Major, y evitar así que las visitas

tuviesen que salir a la calle y volver a entrar para completar el recorrido. En ésta se constató que, en la zona de la boca, todavía se conservaba un depósito sedimentario de unos dos metros de potencia con niveles muy interesantes del Neolítico antiguo, y restos posiblemente del Paleolítico superior. Fue a raíz de los resultados de esta excavación que rebrotó el interés arqueológico por la cueva y, unos años más tarde, en 2018, se incluyó en el proyecto de investigación del IPHES «Evolución paleoambiental y poblamiento prehistórico en las cuencas de los ríos Francolí, Gaià, Siurana y rieras del Camp de Tarragona». El descubrimiento, el 30 de octubre de 2019, durante la primera campaña de intervención en el marco de dicho proyecto, de un gran santuario de arte rupestre paleolítico en las Gatones de cal Palletes, y los resultados de los trabajos de

Figura 1. Situación del municipio de la Espluga de Francolí (arriba), y de las bocas naturales de acceso al sistema kàrstic de la Cova de la Font Major, sobre ortoimagen y sobre mapa topogràfic (abajo): 1- Cova de la Font Major, 2- Cova de la Vila, 3- Cova del Castell.

drenats del massís de Prades, i unes unitats karstificades al seu peu. Si bé la karstificació afecta també als petits afloraments triàsics situats al llarg de la falla de Poblet, on es coneixen petites cavitats, com l'Avenc del Julivert o la Cova dels Assedegats o dels Xaragalls, la karstificació més important es desenvolupa en els conglomerats oligocens, marcadament carbonatats, procedents del gran sistema al·luvial del Montsant, que capten, infiltren i drenen cap a l'Espluga de Francolí les aigües provinents dels diferents torrents que baixen del massís de Prades. Fins la data s'han explorat i topografiat 3590 metres de galeries.

ANTECEDENTS HISTÒRICS

La història de les cavitats que formen el conjunt anomenat Coves de l'Espluga és diversa. Així, mentre la Cova de la Vila i la Cova del Castell són conegudes d'antic, pel fet d'haver mantingut la connexió amb l'exterior (el terme *Spelunca*, del que prové el nom de la vila, apareix esmentat en documents del segle XI), la Cova de la Font Major quedà segellada, probablement en època romana, i no fou redescoberta fins el 1853 (Carreras, 2004).

La Cova del Castell

Coneguda popularment i en la bibliografia espeleològica com a Cova dels Moros (el

nom de Cova del Castell el va rebre arran de la seva incorporació, el 1997, als espais de la cova-museu de la Font Major), no se li coneix cap ús previ, si exceptuem el de refugi antiaeri durant la guerra civil de 1936-1939. Si més no, l'1 de gener de 1939, durant el bombardeig de l'aviació franquista sobre l'Espluga de Francolí, va servir de refugi als habitants de les cases de l'entorn. Actualment s'utilitza per a la realització de tallers de prehistòria per als grups escolars que visiten les Coves de l'Espluga.

La Cova de la Vila

La Cova de la Vila fou ocupada durant la prehistòria, com a mínim des del paleolític superior fins l'edat del bronze i, de ben segur, tot i que manquen evidències materials d'aquests períodes, fou utilitzada o visitada al llarg de la protohistòria i l'època clàssica.

Posteriorment, durant l'edat mitjana, segons la datació realitzada en base a la tipologia constructiva dels murs (Carreras, 2000), es realitzà el tancament d'ambdues boques. Desconeixem quina activitat s'hi portaria a terme perquè no disposem de documentació al respecte, i l'única resta medieval localitzada a l'interior ha estat una sivella, recuperada durant les excavacions arqueològiques realitzades per Margarida Genera Monells el 1998 (Genera, 1998).

Durant la dècada de 1920, i fins 1936, la cova

investigación que se han derivado, han dado un vuelco radical a la situación, poniendo de manifiesto que el yacimiento arqueológico de la Cova de la Font Major conserva aún un enorme potencial.

SITUACIÓN

La Cova de la Font Major, también conocida como Cova de la Espluga, del Francolí o de les Aigües, se localiza en el núcleo urbano de la Espluga de Francolí, en la comarca de la Conca de Barberà, provincia de Tarragona (Fig. 1). Junto con la Cova del Castell (dels Moros, o dels Lladres) y la Cova de la Vila (del Quincall, del Xampany o d'en Minguella), forman el conjunto conocido con la marca turística Coves de l'Espluga. Estas cavidades se sitúan en la zona de descarga del sistema kárstico conocido en

la bibliografía (Cervelló, 1986; Bosch, 1986; Bosch et al., 1991; Cervelló et al., 1999) como karst de la Espluga de Francolí, del que se han explorado y topografiado hasta la fecha 3590 metros de galerías. Se trata de un sistema kárstico binario con aportes alóctonos, desde los relieves drenados del macizo de Prades, y unas unidades karstificadas a sus pies. Si bien la karstificación afecta también a los pequeños afloramientos triásicos situados a lo largo de la falla de Poblet, donde se conocen pequeñas cavidades, como l'Avenc del Julivert o la Cova dels Assedegats o dels Xaragalls, la karstificación más importante se desarrolla en los conglomerados oligocenos, marcadamente carbonatados, procedentes del gran sistema aluvial del Montsant, que captan, infiltren y drenan hacia la Espluga de Francolí las aguas procedentes de los diferente torrentes que bajan del

fou utilitzada com a cava per a la producció del «Xampany Francolí», marca creada el 1921. Probablement fou durant aquesta fase que es portà a terme l'ampliació, mitjançant voladures, de la zona del colze de la galeria. Si més no, aquesta modificació de la cova ja apareix a les fotografies de la publicitat de la marca de la dècada de 1920 (Fig. 2).

El 1938, amb l'establiment del front als rius Segre i Ebre, l'exèrcit republicà la utilitzà com a polvorí. El dia 8 de gener de 1939, davant l'avenç de les tropes franquistes, i per tal que no caigués en mans de l'enemic, la munició que guardava es tragué a l'exterior, a la llera del riu, i es volà. L'ona expansiva de l'explosió va causar destrosses a algunes cases dels voltants, però sembla ser que no va afectar a la cavitat.

Després de la guerra civil, la cova va tornar a ser utilitzada per a finalitats industrials, en aquest cas per al cultiu de xampinyons, comercialitzats en fresc i en conserva amb el nom de *Champignons de Paris* «Champi». Un cop finalitzada aquesta activitat, i després d'uns anys d'abandó, la cova fou rehabilitada l'any 1999 per entrar a formar part dels espais visitables de les Coves de l'Espluga, la denominació turística de la cavitat.

La Cova de la Font Major

La primera referència escrita a la Cova de la Font Major la trobem al llibre d'actes

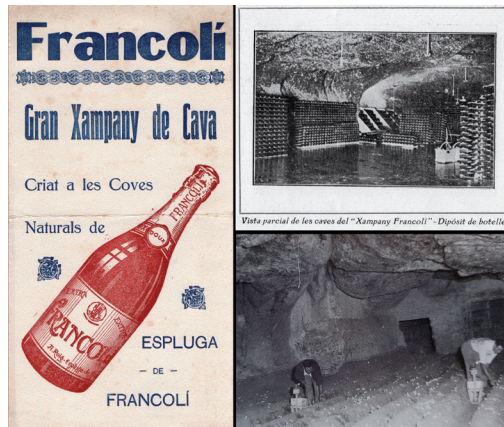

Figura 2. Publicitat del «Xampany Francolí» de la dècada de 1920 (esquerra). Vista del dipòsit de botelles a l'interior de la cova de la Vila; imatge extreta d'un tríptic publicitari de la dècada de 1920 (dalt a la dreta). Cultiu de xampinyons a la cova de la Vila durant la post-guerra (baix a la dreta).

Figure 2. Advertising for the «Xampany Francolí» from the 1920s (left). View of the bottle deposit inside the Vila cave; image taken from an advertising triptych from the 1920s (top right). Mushroom cultivation in the Vila cave during the post-war period (bottom right).

municipals de l'Espluga de Francolí, amb data de 21 d'abril de 1853. S'hi descriu l'entrada i exploració de la cavitat realitzada per un grup format per l'alcalde, Joan Guasch, el tinent d'alcalde, Antoni Borràs, el secretari, Francesc Torres, els hisendats Francesc Hernández i Francesc Güell, els paletes Antoni Andreu, pare, i Antoni Andreu, fill, i els mestres d'obres, i encarregats de les obres que s'estaven realitzant a la Font Baixa, també pare i fill, Salvador Andreu i Salvador Andreu. L'accés a la cova es va realitzar a través del Pou de cal Palletes, al que, en el relat, s'hi fa referència com un pou ja construït, el que fa pensar que l'existència de la cavitat ja era coneguda d'abans, almenys pels propietaris de la casa. Durant aquest primera expedició van explorar bàsicament la part no inundada i un tram del riu subterrani.

macizo de Prades.

ANTECEDENTES HISTÓRICOS

La historia de las cavidades que forman el conjunto denominado Coves de l'Espluga es diversa. Así, mientras la Cova de la Vila y la Cova del Castell son conocidas de antiguo, por el hecho de haber mantenido conexión con el exterior (el vocablo *Spelunca*, del que procede el nombre de la villa, aparece en documentos del siglo XI), la Cova de la Font Major quedó sellada, probablemente en época romana, y no fue redescubierta hasta el 1853 (Carreras, 2004).

La Cova del Castell

Conocida popularmente y en la bibliografía espeleológica como Cova dels Moros (el nombre de Cova del Castell lo recibió a raíz de su incorporación, en 1997, a los espacios de la cueva-museo de la Font Major), no se le conoce ningún uso previo, si exceptuamos el de refugio antiaéreo durante la guerra civil de 1936-1939. Por lo menos en una ocasión, el 1 de enero de 1939, durante el bombardeo de la aviación franquista sobre la Espluga de Francolí, sirvió de refugio a los habitantes de las casas vecinas. Actualmente se usa para la realización de talleres de prehistoria para los grupos escolares que visitan las Coves de l'Espluga.

Figura 2. Publicitat del «Xampany Francolí» de la dècada de 1920 (izquierda). Vista del depósito de botellas en el interior de la Cova de la Vila; imagen extraída de un tríptico publicitario de la dècada de 1920 (arriba a la derecha). Cultivo de champiñones en la Cova de la Vila durante la postguerra (abajo a la derecha).

Figura 3. Abril de 1957. Un grup de la Societat d'Exploracions Submarines (SES) supera per primer cop el sífon de la sala del pou de la Biela.

Figure 3. April 1957. A group from the Societat d'Exploracions Submarines (SES) overcomes for the first time the siphon of the Biela well room.

El 26 d'octubre del mateix any s'organitzà una nova expedició, amb la intenció d'explorar el riu subterrani. Aquest cop l'equip estava format per l'alcalde, Joan Guasch, el tinent d'alcalde, Antoni Borràs, el secretari, Joan Oromí, els metges cirurgians Marià Pérez i Josep Borràs, el notari de Montblanc Carles Monjar, el mestre d'instrucció primària Josep Tordo Albeytar, el paleta Antoni Andreu, l'aprenent de barber Maties Fabregat, i els pagesos Josep Balsells, Josep Casares i Miquel Pere. En aquesta ocasió es remuntà el riu i s'arribà fins una «gran cova» amb blocs caiguts del sostre, on el riu brollava d'un forat. Era la sala on uns anys després, el 1885, l'Ajuntament excavaria l'anomenat Pou de la Biela, que acabaria donant-li nom.

La Cova de la Vila

La Cova de la Vila fue ocupada durante la prehistoria, como mínimo desde el Paleolítico Superior hasta la Edad del Bronce y, con toda probabilidad, aun faltando evidencias materiales de estos periodos, fue utilizada o visitada a lo largo de la protohistoria y la época clásica.

Posteriormente, durante la Edad Media, según la datación realizada en base a la tipología constructiva de los muros (Carreras, 2000), se realizó el cierre de ambas bocas. Desconocemos que actividad se llevaría a cabo en ella, ya que no disponemos de documentación, y el único resto de época medieval localizado en su interior ha sido una hebilla, recuperada durante las excavaciones arqueológicas realizadas por Margarida Genera Monells en 1998

L'inici de l'exploració espeleològica moderna

El 28 d'agost de 1956, poc més d'un segle després de la primera exploració realitzada pel consistori municipal, un equip format per Josep Castell Sabater, Miguel Fernández, Salvador Lladó, Antoni Mesalles i Salvador Pallarés, del Centre Excursionista Pirinenc, juntament amb alguns espluguins, entre ells Josep Farré Gual, promotor de la iniciativa, explorà, a més de les parts ja conegudes, les que avui anomenem Diàclasi del Riu i Galeria del Pessebre fins «debajo de la carretera, siendo oídas perfectamente las pisadas de los animales de tiro». El 29 de setembre i el 8 i 9 de desembre es repetiren les visites, per tal de continuar explorant i aixecar una topografia de la cavitat. Amb l'ajut d'aquesta i de la informació recollida es localitzà una antiga boca segellada per sediments, que fou desobstruïda el 17 de gener de 1957 per una brigada de l'ajuntament.

A partir d'aquella data, i un cop publicada la topografia de Josep Castell, les exploracions es van centrar a l'entorn del sífon de la Sala del Pou de la Biela. El mateix 1957, Antoni Ballester, de l'Equip de Recerques Espeleològiques del Centre Excursionista de Catalunya (ERE-CEC.) realitzà una primera immersió amb escafandre autònom, intentant superar el sífon sense aconseguir-ho. Poc després, l'abril de 1957, un grup

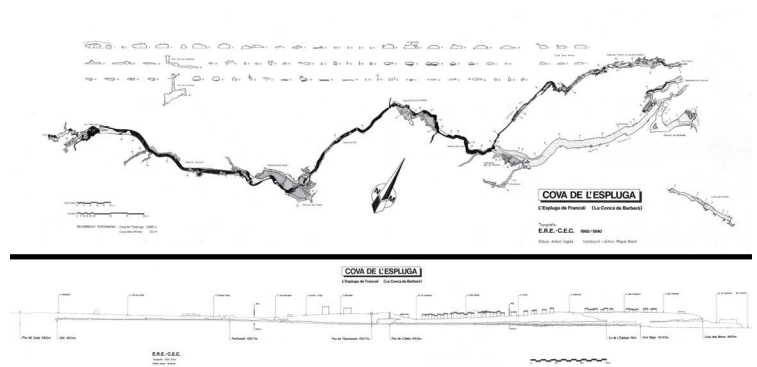
(Genera, 1998).

Durante la década de 1920, y hasta 1936, la cueva fue utilizada como bodega para la producción del «Xampany Francolí», marca creada en 1921. Probablemente fue durante esta fase cuando se llevó a cabo la ampliación, mediante voladuras, de la zona del codo de la galería. Como mínimo esta modificación de la cueva ya aparece en las fotografías de la bodega que aparecen en la publicidad de la marca de la década de 1920 (Fig. 2).

El 1938, con el establecimiento del frente en los ríos Segre y Ebro, el ejército republicano la utilizó como polvorín. El día 8 de enero de 1939, ante el avance de las tropas franquistas, y para evitar que ésta cayera en manos del enemigo, la munición que guardaba se sacó al exterior, al cauce del río, y se

Figura 3. Abril de 1957. Un grupo de la Societat d'Exploracions Submarines (SES) supera por primera vez el sífon de la sala del pozo de la Biela.

de la Societat d'Exploracions Submarines (SES), encapçalat per Pep Darder, tornà a intentar-ho, aquest cop amb èxit. El primer en aconseguir-ho fou Diego Ciuraneta Franch, a qui seguí el metge Joan Domènech Miró, president de la SES. Exploraren uns 50 metres de galeria després del sífó (Fig. 3). El 21 de gener de 1962 el sífó fou superat de nou per un bussejador del Grup Espeleològic de Badalona, que va recórrer també uns 50 metres de galeria inundada però es va fer enrere per l'enterboliment de l'aigua. El 18 de juliol de 1965, Josep Subil i Esteve Petit, de l'ERE del CEC, tornaren a passar. Aquest cop però van recórrer 300 metres de galeries, fins una ampla sala de sostre baix. Aconseguit en diferents ocasions el repte de superar el sífó, l'interès entre els espeleòlegs decaigué. Si més no, tan sols coneixem una nova expedició, de caire oportunista, realitzada l'estiu de 1967, pels senyors Batet, Prats i Joan Calbet Fonoll, membres de la junta del Casal de l'Espluga, aprofitant que el sífó quedà sec durant unes proves de bombeig realitzades pel Casal i l'Ajuntament, encaminades a conèixer la capacitat hídrica de la cova. En aquesta ocasió recorregueren uns 138 metres de galeries, fins un llac d'una profunditat superior al metre. L'expedició se suspengué perquè, sense l'acció de les bombes, el nivell de l'aigua del sífó anava pujant, i hi havia el perill de no poder tornar enrere.

No fou fins el mes d'abril de 1985, divuit anys més tard, que un equip format per membres de l'ERE del CEC reinicià els treballs en profunditat a la cova, ajudats pel Casal de l'Espluga i l'Ajuntament. Entre els membres de l'equip hi havia Miquel Bosch i Antoni Anglès, com a topògrafs, Josep Maria Cervelló, geòleg, i Martí Romero com a coordinador, i altres entre els que destaquen Montserrat Ubach i Toni Nubiola, com a fotògraf, Toni Amenós i Valentí Zapater. S'explorà i tornà a topografiar de forma exhaustiva el tram comprès entre les boques i el primer sífó, realitzant-hi noves descobertes.

Figura 4. Planta i secció de la cova de la Font Major realitzades per l'Equip de Recerques Espeleològiques del Centre Excursionista de Catalunya (ERE-CEC.) entre 1985 i 1990.

Figure 4. Plan and section of the Font Major cave made by the Equip de Recerques Espeleològiques del Centre Excursionista de Catalunya (ERE-CEC.), between 1985 and 1990.

El 14 de setembre de 1985, aprofitant un període de sequera i amb l'ajut de bombes d'extracció d'aigua per baixar el nivell a la zona del sífó, diversos membres de l'equip superaren el primer sífó i iniciaren els treballs en el tram post-sífó. Això es repetí dos cops

voló. La onda expansiva ocasionó daños en algunas casas de los alrededores, pero parece ser que no afectó a la cavidad.

Después de la guerra civil, la cueva volvió a ser utilizada con fines industriales, en este caso para el cultivo de champiñones, comercializados en fresco y en conserva bajo el nombre de *Champignons de Paris «Champi»*. Una vez finalizada esta actividad, y tras unos años de abandono, la cueva fue rehabilitada el año 1999 para entrar a formar parte de los espacios visitables de las Coves de l'Espluga, la denominación turística de la cavidad.

La Cova de la Font Major

La primera referencia escrita a la Cova de la Font

Major la encontramos en el libro de actas municipales de la Espluga de Francolí, con fecha 21 de abril de 1853. En éste se describe la entrada y exploración de la cavidad realizada por un grupo formado por el alcalde, Joan Guasch, el teniente de alcalde, Antoni Borràs, el secretario, Francesc Torres, los hacendados Francesc Hernández y Francesc Güell, los albañiles Antoni Andreu, padre, y Antoni Andreu, hijo, y los maestros de obra, y encargados de las obras que se estaban realizando en la Font Baixa, también padre e hijo, Salvador Andreu y Salvador Andreu. La entrada a la cueva se realizó a través del pozo de Cal Palletes, al que, en el relato, se hace referencia como un pozo ya construido, lo que hace pensar que la existencia de la cavidad ya era conocida con anterioridad, como mínimo por parte de los propietarios de la

Figura 4. Planta i secció de la Cova de la Font Major realitzades per el Equip de Recerques Espeleològiques del Centre Excursionista de Catalunya (ERE-CEC.), entre 1985 y 1990.

Figura 5. Postal de l'Agrupació Pessebrista de l'Espluga de Francolí, 1968.

Figure 5. Postcard of the Agrupació Pessebrista de l'Espluga de Francolí, 1968.

més, el que va permetre explorar, documentar i topografiar més d'un quilòmetre de galeries, fins un nou sífó, que no fou possible superar. A finals de 1985 s'havien explorat 2.700 metres de cova, el que gairebé triplicava el recorregut conegut abans de l'inici d'aquests treballs, el mes d'abril.

Entre els anys 1986 i 1990 l'ERE es dedicà a acabar l'estudi hidrogeològic del sistema càrstic de la Font Major, i amb aquesta finalitat es van explorar totes les cavitats situades a la zona d'absorció del sistema: cova dels Xaragalls, avenc del Julivert, avenc de la Miganya i la cova de la Mata o dels Bassots.

Les condicions climatològiques de l'estiu de 1990 portaren a organitzar una nova campanya de l'ERE, i així el 26 d'agost es realitzà l'enllaç entre les diàclasis del riu i les galeries de la Font Major, surgència del sistema. A partir del 6 de setembre, les exploracions en aquest sector, on es topografiaren més de 500 metres de galeries (Fig. 4), es van combinar amb exploracions darrere el primer sífó i diversos intents infructuosos per superar el segon.

Finalitzats els treballs de l'ERE la recerca espeleològica a la cavitat s'aturà, donant pas a un període en que les entrades a la part profunda de la cavitat foren bàsicament de caire esportiu i lúdic.

La museïtzació de la cova

Tot i que la obertura de la cova i el buidat de la galeria principal realitzats el 1957 es feren, en teoria, per aprofitar la cavitat amb finalitats industrials, el cert és que no se li va donar cap ús fins el 1967, en que s'il·luminà la cova fins a la Sala del Llac, excavant una rasa per facilitar-hi el pas, i s'obrí al públic amb una escenificació del Pessebre Vivent que ocupà uns 200 metres de la galeria principal que, com a conseqüència, passa a anomenar-se del Pessebre. Les representacions del Pessebre Vivent s'hi portaren a terme entre 1967 i 1977 (Fig. 5). Un ús puntual, limitat a

Figura 5. Postal de la Agrupació Pessebrista de l'Espluga de Francolí, 1968.

casa. Durante esta primera expedición exploraron básicamente la zona no inundada y un tramo del río subterráneo.

El 26 de octubre del mismo año se organizó una nueva expedición con la intención de explorar el río subterráneo. En esta ocasión el equipo estaba compuesto por el alcalde, Joan Guasch, el teniente de alcalde, Antoni Borràs, el secretario, Joan Oromí, los cirujanos Marià Pérez y Josep Borràs, el notario de Montblanc Carles Monjar, el maestro de instrucción primaria Josep Tordo Albeytar, el albañil Antoni Andreu, el aprendiz de barbero Maties Fabregat, y los agricultores Josep Balsells, Josep Casares y Miquel Pere. En esta ocasión se remontó el río y se llegó hasta una «gran cueva» con bloques caídos del techo, donde el río brotaba de un agujero. Era

la sala donde unos años más tarde, en 1885, el ayuntamiento de la villa excavaría el llamado Pozo de la Biela, que acabaría dándole nombre.

El inicio de la exploración espeleológica moderna

El 28 de agosto de 1956, poco más de un siglo después de la primera exploración realizada por el consistorio municipal, un equipo formado por Josep Castell Sabater, Miguel Fernández, Salvador Lladó, Antoni Mesalles y Salvador Pallarés, del Centre Excursionista Pirinenc, junto a algunos vecinos, entre ellos Josep Farré Gual, promotor de la iniciativa, exploraron, además de la partes ya conocidas, la que hoy denominamos Diàclasi del Riu y la Galeria del Pessebre hasta «debajo de la carretera, siendo

uns pocs dies de les festes de Nadal, i efímer, que donà pas a un nou període d'abandó.

No fou fins l'any 1993, en un intent de recuperar la cova per la ciutadania i convertir-la en un actiu turístic de la vila, que es va museïtzar i obrir al públic, optant per un discurs museogràfic centrat en la prehistòria i l'evolució humana. El projecte tirà endavant amb el suport de l'Ajuntament, la Diputació de Tarragona i els Servei Territorial d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya. L'idea d'aquest projecte i la seva realització fou obra d'un equip del Centre d'Estudis Locals de l'Espluga de Francolí, format per Ramon Rosich Trullols com a dissenyador, Ramon Guasch Montserrat com a fotògraf, Ramon Vidal Rull en la reconstrucció de peces, Valentí Martí Canudas i Josep Maria Sendra Orpinell en el suport tècnic, Jordi Roca Armengol i Filo Farré Anguera com a assessors lingüístics i pedagògics, i Antoni Carreras Casanovas en la creació del guió museogràfic i direcció del projecte.

També a partir de 1993, en paral·lel a la museïtzació de la cova, s'inicià l'anomenada «ruta d'aventura», un recorregut realitzat en grup que, passant per les Gatones de cal Palletes i remuntant el riu subterrani, arribava a la Sala del Pou de la Biela. En un primer moment de forma informal, i amb un equipament molt bàsic. Més tard, i ja

equipats amb vestits de neoprè, formant part de l'oferta turística de les Coves de l'Espluga. Els primers anys la visita la realitzà l'empresa Guies de la Conca, i a partir de 2002 se'n feu càrrec Drac Actiu.

L'any 2000, amb l'ajut dels Fons Europeus, i aportacions de la Diputació de Tarragona i de l'Ajuntament, s'habilità la Cova de la Vila per incloure-la dins l'espai museïtzat.

Posteriorment, l'any 2012, es renova completament la proposta museogràfica de la cavitat, fent-la més experiencial mitjançant la incorporació de diferents audiovisuals on es recreen escenes quotidianes de diferents períodes de la prehistòria i la protohistòria. Aquesta remodelació va ser finançada a través de la Direcció General de Bellas Artes y Bienes Culturales del Ministerio de Cultura i l'Ajuntament de l'Espluga.

INTERVENCIONS ARQUEOLÒGIQUES

La intervenció de Salvador i Lluïsa Vilaseca

El dia 5 de febrer de 1957 el metge espluguí Joan Farré Gual comunicà al seu col·lega de professió Salvador Vilaseca, en aquells moments *Comisario Provincial de Excavaciones*, la notícia de l'obertura de la boca de la Cova de la Font Major, realitzada uns dies abans, el 17 de gener, i de l'aparició

oídas perfectamente las pisadas de los animales de tiro». El 29 de septiembre y el 8 y 9 de diciembre se repitieron las visitas, con el objetivo de continuar explorando y levantando la topografía de la cavidad. Con la ayuda de ésta y de la información recogida se localizó una antigua boca sellada por sedimentos, que fue desobstruida el 17 de enero de 1957 por una brigada del ayuntamiento.

A partir de esa fecha, y una vez publicada la topografía de Josep Castell, las exploraciones giraron en torno al sifón de la Sala del Pou de la Biela. El mismo 1957, Antoni Ballester, del Equip de Recerques Espeleològiques del Centre Excursionista de Catalunya (ERE-CEC) realizó una primera inmersión con escafandra autónoma, intentando superar el sifón sin conseguirlo. Poco después, en

abril de 1957, un grupo de la Societat d'Exploracions Submarines (SES), encabezado por Pep Darder, volvió a intentarlo, esta vez con éxito. El primero en conseguirlo fue Diego Ciuraneta Franch, seguido del médico Joan Domènech Miró, presidente de la SES. Exploraron unos 50 metros de galería después del sifón (Fig. 3). El 21 de enero de 1962 el sifón fue de nuevo superado por un buceador del Grup Espeleològic de Badalona, quién tras recorrer también unos 50 metros de galería inundada retrocedió a causa del enturbiamiento del agua. El 18 de julio de 1965, Josep Subil y Esteve Petit, del ERE del CEC, volvieron a pasar, consiguiendo esta vez recorrer 300 metros de galerías, hasta una amplia sala de techo bajo. Conseguido en distintas ocasiones el reto de superar el sifón, el interés entre los espeleólogos decayó. De hecho, tan sólo

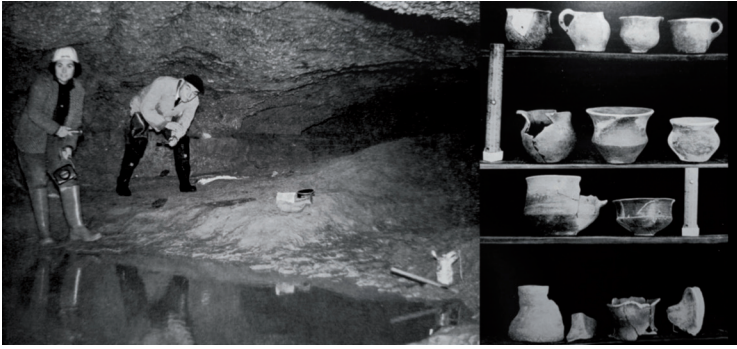

Figura 6. Salvador i Lluïsa Vilaseca durant una de les seves intervencions a la Sala del Llac, la que ells anomenaven Sala P (esquerra), i alguns dels recipients ceràmics que hi recuperaren (dreta).

Figure 6. Salvador and Lluïsa Vilaseca during one of their interventions in the Sala del Llac, which they called Sala P (left), and some of the ceramic vessels they recovered (right).

de restes arqueològiques a l'interior de la cavitat. Vilaseca feu arribar la nova a Lluís Pericot García, *Delegado de Zonas de Excavaciones Arqueológicas*, qui visità la cova l'11 de maig de 1957, acompanyat del mateix Vilaseca, de Lluís Carulla Canals, de Josep Rendé Sabaté, alcalde de l'Espluga de Francolí, i d'alguns regidors. Durant la visita, pogueren constatar que una gran part del jaciment arqueològic, principalment el situat al tram inicial de la galeria principal, batejada posteriorment com a Galeria del Pessebre, per l'ús que se li donà entre 1967 i 1977, havia estat destruït.

Arran de la visita, i vist que quedaven restes del dipòsit arqueològic adherides a les parets i una part important de la cova per explorar, Pericot autoritzà a Vilaseca la realització d'excavacions arqueològiques i, probablement, recomanà a les autoritats locals prendre mesures per protegir el que

quedava de jaciment. Amb aquest objectiu, poques setmanes més tard, el juny de 1957, es construí un mur de pedra en sec a la boca per impedir-ne l'accés. No obstant, sembla ser que l'esmentat mur no va trigar gaire a ser derruït, i que no es portà a terme la seva reconstrucció. Amb res que barrés el pas a l'interior, l'espoli del registre arqueològic per part de curiosos, buscadors de tresors i aficionats a l'arqueologia continuà fins el 1963, data en que, finalment, es realitzà un tancament sòlid.

En un primer moment Salvador Vilaseca recollí materials d'entre els sediments extrets de la cova i abocats a la llera del riu Francolí, en recuperà alguns en possessió d'obres que havien participat en els treballs de buidat, i documentà i excavà els testimonis del rebliment que havien quedat en contacte amb les parets de la cova. Posteriorment, i fins 1964, com a mínim, hi realitzà, juntament amb la seva filla Lluïsa Vilaseca, excavacions, i exploracions vers l'interior, principalment a l'entorn de la Sala del Llac (Fig. 6).

Els resultats dels seus treballs es poden consultar en dos articles que va publicar sobre el jaciment: un a la revista *Empúries* (Vilaseca, 1959), centrat en un conjunt d'objectes de bronze localitzats a la zona de la Mamella, i l'altra, força més extens, a *Trabajos de Prehistoria* (Vilaseca, 1969). En ambdues publicacions incideix en la destrucció patida pel jaciment el 1957. En

Figura 6. Salvador y Lluïsa Vilaseca durante una de sus intervenciones en la Sala del Llac, la que ellos denominaban Sala P (izquierda), y algunos de los recipientes cerámicos que recuperaron (derecha).

conocemos una expedición posterior, de carácter oportunista, realizada el verano de 1967, por los señores Batet, Prats y Joan Calbet Fonoll, miembros de la junta del Casal de l'Espluga, aprovechando que el sifón había quedado seco durante unas pruebas de bombeo realizadas por el Casal y el Ayuntamiento, encaminadas a evaluar la capacidad hídrica de la cueva. En esta ocasión recorrieron unos 138 metros de galerías, hasta un lago de una profundidad superior al metro. La expedición se suspendió porqué, sin la acción de las bombas, el nivel del agua del sifón iba subiendo, y se corría el peligro de no poder volver atrás.

No fue hasta el mes de abril de 1985, dieciocho años más tarde, que un equipo formado por miembros del ERE del CEC reinició los trabajos

en la cueva, ayudados por el Casal de l'Espluga y el Ayuntamiento. Entre los miembros del equipo figuraban Miquel Bosch y Antoni Anglès, como topógrafos, Josep Maria Cervelló, geólogo, y Martí Romero como coordinador, y otros entre los que destacan Montserrat Ubach y Toni Nubiola, como fotógrafo, Toni Amenós y Valentí Zapater. Se exploró y volvió a topografiar de forma exhaustiva el tramo comprendido entre las bocas y el primer sifón, realizando nuevos descubrimientos.

El 14 de septiembre de 1985, aprovechando un período de sequía y con la ayuda de bombas de extracción de agua para bajar el nivel de la zona del sifón, diversos miembros del equipo superaron el primer sifón e iniciaron los trabajos en el tramo post-sifón. Esto se repitió en dos ocasiones, lo que

l'article de 1959 comenta que «el aspecto actual de la cueva no corresponde tampoco al que tenía al ser redescubierta, pues, con el momentáneo propósito de dedicarla a fines Industriales, fue vaciada en gran parte, dándosele la altura actual, la cual permitió, por un tiempo, el acceso a la misma de carros, camiones y tractores.». I en el de 1969 situa cronològicament els treballs de buidat de la cavitat i els efectes sobre el jaciment que aquest provocaren, «La mayor destrucción del yacimiento arqueológico que existía cerca de la entrada se llevó a cabo al ser vaciada casi enteramente la cavidad con aquel primer propósito, en el primer trimestre de 1957. Una brigada de obreros trabajó durante semanas empleando tractores, camiones y otros potentes medios de vaciamiento y desescombro y, en consecuencia, de destrucción».

Les intervencions vinculades a la museïtzació

Finalitzades les intervencions dels Vilaseca la recerca arqueològica a la cova s'aturà durant gairebé trenta anys, fins que els moviments de terra previstos en el marc del naixent projecte museístic motivaren intervencions arqueològiques d'urgència, el que actualment anomenem intervencions preventives.

Entre el 8 de març i el 2 d'abril de 1993 es realitzà una intervenció arqueològica

sota la direcció de Lourdes Burés Vilaseca, de l'empresa CODEX SCCL-Arqueologia i Patrimoni (Burés, 1993). Aquesta Intervenció vingué motivada per la intenció de l'ajuntament de l'Espluga de Francolí de rebaixar el dipòsit sedimentari des de gairebé l'entrada de la cova fins la sala del Llac, per aconseguir més distància entre el sostre i el nivell de circulació, facilitar l'accés a la zona del riu subterrani, i ampliar així la zona visitable. L'objectiu inicial de la intervenció era realitzar el seguiment de l'extracció de sediments per tal d'evitar que els treballs afectessin nivells o materials d'interès arqueològic.

El dia 1 de març de 1993 es realitzà una prova per tal d'avaluar el funcionament de la màquina excavadora i la seva mobilitat en l'interior de la cova. L'escassa ventilació de les galeries interiors i les seves reduïdes dimensions provocaren una elevada concentració de gasos procedents de la combustió del motor de la retro-excavadora, generant una atmosfera irrespirable. Davant del perill d'asfíxia i intoxicació s'abandonà el projecte d'extracció de sediments per mitjans mecànics. De fet, com que la realització del projecte amb mitjans manuals, que era l'altra alternativa, es considerà inviable, es van paraitzar les obres a l'espera de trobar una solució.

Mentre, es va decidir realitzar una sèrie de cales al llarg del recorregut per tal d'avaluar

permió explorar, documentar y topografiar más de un kilómetro de galerías, hasta un segundo sifón, que no fue posible superar. A finales de 1985 se habían explorado 2.700 metros de cueva, lo que prácticamente triplicaba el recorrido conocido antes de iniciar estos trabajos, el mes de abril.

Entre los años 1986 y 1990 el ERE se dedicó a terminar el estudio hidrogeológico del sistema kárstico de la Font Major, y con este objetivo se exploraron todas las cavidades situadas en la zona de absorción del sistema: Cova dels Xaragalls, Avenc del Julivert, Avenc de la Miganya y la Cova de la Mata o dels Bassots.

Las condiciones climatológicas del verano de 1990 llevaron a organizar una nueva campaña del ERE, y así, el 26 de agosto se realizó el enlace

entre la diaclasa del río y las galerías de la Font Major, surgencia del sistema. A partir del 6 de septiembre, las exploraciones en este sector, donde se topografiaron más de 500 metros de galerías (Fig. 4), se combinaron con exploraciones más allá del primer sifón e intentos infructuosos de superar el segundo.

Finalizados los trabajos del ERE la investigación espeleológica en la cueva se detuvo, dando paso a un periodo en el que las entradas a la parte profunda de la cavidad fueron básicamente de carácter deportivo y lúdico.

La museización de la cueva

Pese a que la reapertura de la cueva y el vaciado

la repercussió d'un condicionament de tal magnitud, i l'afectació que tindria sobre nivells o materials d'interès arqueològic.

Així doncs es realitzaren dues cales, a 130 i 160 metres de la boca, respectivament, a uns 230 m s'aprofità una rasa ja existent per descriure l'estratigrafia, i en un lloc sense especificar situat entre el final de la Galeria del Pessebre i la Sala del Llac, amb presència de nivells de cendres intercalats amb llims, es realitzà un sondeig de 1,5 x 1 metre. En cap d'aquests punts es localitzaren restes arqueològiques.

Poc després, durant les obres de construcció d'un petit estany artificial a l'interior de la cavitat, a uns 200 metres de la boca, realitzades en el marc de la museïtzació de la cova, aquest cop sense control arqueològic, aparegueren restes de fauna pertanyents a les espècies *Dicerorhinus mercki*, *Equus caballus*, *Crocota spelea* i *Cervus elaphus*. Aquesta associació faunística s'atribuí cronològicament al Plistocè mitjà o inicis del Plistocè superior (Genera 1995).

Arran d'aquesta troballa, Margarida Genera Monells visità la cova l'11 d'octubre de 1993 per documentar el context estratigràfic i sedimentari de la descoberta, i valorar les accions a emprendre. Durant la visita recollí fragments d'ossos llargs i de banya de *Cervus* sp., i fragments de quars, que interpretà com una possible aportació antròpica. En aquell moment no s'hi portà a terme cap altra

intervenció.

Quatre anys més tard, entre el 25 de setembre i l'1 de novembre de 1997, la mateixa Margarida Genera realitzà una intervenció arqueològica per tal de «procedir a l'extracció d'una sèrie de mostres en la cavitat principal, per tal de reunir suficients dades que ens permetessin elaborar un projecte d'investigació més ampli en aquest jaciment, sobretot pel que fa a l'estudi cronoestratigràfic» (Genera, 1997).

En la memòria s'esmenten les característiques i el contingut arqueo-paleontològic de quatre punts de mostreig: P1 i P10, a l'entrada de la cavitat, i P22 i P29, a la sala 2.

P1. Bretxa amb còdols calcaris que conté ceràmica, sílex, restes de carbó, fragments de gasteròpodes i abundants restes òssies de Lagomorfa, algunes d'elles de color negre.

P10. Argiles ben laminades amb restes òssies de peixos.

P22. Sorres fines amb laminació paral·lela. S'hi ha localitzat un petit fragment d'os indeterminat.

P29. Sorres fines amb laminació paral·lela. Abundants restes de quiròpters.

Entre els dies 16 i 19 de novembre i el 29 de desembre de 1998 Margarida Genera hi portà a terme una nova intervenció, aquest cop a la Cova de la Vila (Genera, 1998), on obrí dues cales, cales 1 i 2, de 4 x 4 metres, i

de la galería principal realizados en 1957 se llevaron a cabo, en teoría, para aprovechar la cavidad con fines industriales, lo cierto es que no se le dio ningún uso hasta 1967. Dicho año se iluminó la cueva hasta la Sala del Llac, excavando una zanja para facilitar el paso hasta ella, y se abrió al público con una escenificación del Pessebre Vivent que ocupó unos 200 metros de la galería principal que, como consecuencia, pasó a denominarse del Pessebre. Las representaciones del Pessebre Vivent se llevaron a cabo entre 1967 y 1977 (Fig. 5). Un uso puntual, limitado a unos pocos días de las fiestas navideñas, y efímero, que dio paso a un nuevo periodo de abandono.

No fue hasta 1993, en un intento de recuperar la cueva para la ciudadanía y convertirla en un activo

turístico de la villa, que se museizó y abrió al público, optando por un discurso museográfico centrado en la prehistoria y la evolución humana. El proyecto se llevó a cabo con el apoyo del Ayuntamiento, la Diputación de Tarragona y el Servei Territorial d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya. La idea del proyecto y su realización fueron obra de un equipo del Centre d'Estudis Locals de l'Espluga de Francolí, formado por Ramon Rosich Trullols como diseñador, Ramon Guasch Montserrat como fotógrafo, Ramon Vidal Rull en la reconstrucción de objetos, Valentí Martí Canudas y Josep Maria Sendra Orpinell en el apoyo técnico, Jordi Roca Armengol y Filo Farré Anguera como asesores lingüísticos y pedagógicos, y Antoni Carreras Casanovas en la creación del guió museográfico y la dirección del

una rasa de 6 metres de longitud per 1 metre d'amplada transversal a l'eix longitudinal de la galeria, i en contacte amb el lateral sud-oest de la sala 1. L'objectiu d'aquests sondeigs era verificar l'existència o no d'estrats d'interès arqueològic. En els punts intervinguts la potència sedimentària oscil·lava entre 15 i 50 cm, i no es localitzà cap nivell amb presència de restes prehistòriques en posició primària.

Els dies 17 i 18 de març de 1999 es realitzà un seguiment arqueològic d'obres sota la direcció de Marta Fontanals Torroja, en aquest cas motivat per la instal·lació d'un dipòsit d'aigua i d'unes canonades destinades a crear una cascada artificial d'aigua a l'extrem est de la Cova de la Vila, o Cova del Quincall (Fontanals & Vergès, 1999). La construcció d'aquesta instal·lació formava part de les obres que s'estaven portant a terme per habilitar la cavitat a la visita pública.

Tot i localitzar alguns elements d'indústria lítica i fragments de ceràmica prehistòrica en posició secundària, el dipòsit sedimentari afectat per les obres estava format exclusivament per nivells derivats de les activitats desenvolupades a la cova durant el segle XX.

Arran de l'enderroc fortuït de diversos carreus que formaven part del sòcol d'un mur medieval situat a l'Avinguda Catalunya, per sobre de la boca d'accés a la Cova de la Vila, s'encarrega a Samuel Sardà Seuma

(URV) la direcció d'una intervenció destinada a garantir la documentació arqueològica de l'estructura (Sardà, 2011). Aquesta es portà a terme entre el 20 i el 30 de maig de 2011.

Unes setmanes després, entre els dies 27 de juny a 5 d'agost de 2011, i sota la direcció de Marta Fontanals Torroja (URV-IPHES) es realitzà una intervenció arqueològica preventiva (Fig. 7) en que s'excavà part del dipòsit sedimentari existent entre la boca de la Cova de la Font Major i la boca annexa de la Cova de la Vila (Fontanals & Morales, 2012). El motiu fou la creació d'un pas per connectar les dues cavitats, aïllades d'antic per un esfondrament i la posterior acumulació de sediments. En el marc del nou projecte museogràfic, dissenyat per l'empresa Factory, es pretenia que els visitants poguessin realitzar un recorregut continu per

Figura 7. Imatge de la intervenció preventiva de 2011, durant les tasques de connexió de la cova de la Vila amb la cova de la Font Major.

Figure 7. Image of the 2011 preventive intervention, during the works to connect the Vila cave with the Font Major cave.

proyecto.

También a partir de 1993, en paralelo a la museización de la cueva, se inició la denominada «ruta de aventura», un recorrido realizado en grupos que, pasando por las Gatoneras de cal Palletes y remontando el río subterráneo, llegaba hasta la Sala del Pou de la Biela. En un primer momento de forma informal, y con un equipo técnico muy básico. Más tarde, y ya equipados con trajes de neopreno, formando parte de la oferta turística de las Caves de l'Espluga. Los primeros años la visita la realizó la empresa Guies de la Conca, y a partir de 2002 se hizo cargo Drac Actiu.

El año 2000, con la ayuda de los Fondos Europeos y aportaciones de la Diputación de Tarragona y del Ayuntamiento, se habilitó la Cova de la Vila para

entrar a formar parte de los espacios museizados.

Posteriormente, en 2012, se renovó completamente la propuesta museográfica de la cavidad, haciéndola más experiencial mediante la incorporación de diferentes audiovisuales donde se recreaban escenas cotidianas de diferentes periodos de la prehistoria y la protohistoria. Esta remodelación fue financiada por la Dirección General de Bellas Artes y Bienes Culturales del Ministerio de Cultura y por el Ayuntamiento de la Espluga de Francolí.

INTERVENCIONES ARQUEOLÓGICAS

La intervención de Salvador y Lluïsa Vilaseca

El día 5 de febrero de 1957 el médico de la Espluga de Francolí, Joan Farré Gual, comunicó a

Figura 7. Imagen de la intervención preventiva de 2011, durante los trabajos de conexión de la Cova de la Vila con la Cova de la Font Major.

Figura 8. Punta de llança de bronze (dalt) i vas ceràmic amb decoració de cordó (baix) localitzats durant les intervencions del grup GRESEPIA al santuari de l'edat del bronze/ferro de la Sala del Llac.

Figure 8. Bronze spearhead (top) and ceramic vase with cord decoration (bottom) found during the GRESEPIA group's interventions in the Bronze/Iron Age sanctuary of Sala del Llac.

l'interior de l'espai museïtzat, passant d'una cova a l'altra, sense la necessitat de sortir a l'exterior i tornar a entrar, com s'havia de fer fins llavors.

S'excavaren gairebé dos metres de potència del dipòsit sedimentari, destacant l'aparició de nivells del neolític antic amb abundants restes faunístiques i de cultura material (Cebrià et al., 2014), i d'un nivell de base amb indústria lítica que, amb dubtes, podia atribuir-se al paleolític superior. Els resultats d'aquesta intervenció feren canviar la percepció que es tenia sobre l'estat de

conservació del jaciment arqueològic de la cavitat, despertant l'interès de l'IPHES.

La incorporació del jaciment a un projecte de recerca.

La constatació de que a la zona de la boca de la Cova de la Font Major s'hi conservava un dipòsit sedimentari amb restes d'ocupacions neolítiques i, possiblement, del paleolític superior feu que des de l'IPHES es recuperés l'interès pel jaciment. Així, l'any 2018, i com a conseqüència de les excel·lents perspectives en la identificació de pràctiques ramaderes prehistòriques, que oferien les primeres anàlisis d'isòtops estables realitzades sobre mostres de fauna domèstica, procedents dels nivells del neolític antic excavats el 2011, es decidí incorporar el jaciment al projecte de recerca de l'IPHES «Evolució paleoambiental i poblament prehistòric a les conques dels rius Francolí, Gaià, Siurana i rieres del Camp de Tarragona». Aquest projecte forma part dels projectes de recerca quadriennals en matèria d'arqueologia del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, i n'és l'investigador principal Josep Maria Vergès Bosch.

Dins d'aquest projecte l'IPHES incorporà el grup GRESEPIA de la Universitat Rovira i Virgili per a col·laborar en l'estudi dels nivells protohistòrics, especialment els documentats per Salvador Vilaseca a la Sala del Llac, la que

Figura 8. Punta de lanza de bronce (arriba) y vaso cerámico con decoración de cordón (abajo) localizados durante las intervenciones del grupo GRESEPIA en el santuario de la Edad del Bronce/Hierro de la Sala del Llac.

su colega de profesión Salvador Vilaseca, por aquel entonces Comisario Provincial de Excavaciones, la noticia de la apertura de la boca de la Cova de la Font Major, realizada unos días antes, el 17 de enero, y de la aparición de restos arqueológicos en el interior de la cavidad. Vilaseca se la trasladó a Lluís Pericot García, Delegado de Zona de Excavaciones Arqueológicas, quien visito la cueva el 11 de mayo de 1957, acompañado del mismo Vilaseca, de Lluís Carulla Canals, de Josep Rendé Sabaté, alcalde de la Espluga de Francolí, y de algunos regidores. Durante la visita, pudieron constatar que una gran parte del yacimiento arqueológico, principalmente el situado en el tramo inicial de la galería principal, bautizada posteriormente como Galería del Pessebre, por el uso que se le dio entre 1967 y 1977, había sido destruido.

A raíz de la visita, y viendo que todavía quedaban restos del depósito arqueológico adheridos a las paredes, y una parte importante de la cueva por explorar, Pericot autorizó a Vilaseca la realización de excavaciones arqueológicas y, probablemente, recomendó a las autoridades locales tomar medidas para proteger lo que quedaba de yacimiento. Con este objetivo, pocas semanas después, en junio de 1957, se construyó un muro de piedra en seco en la boca, para impedir el acceso a la cueva. Sin embargo, parece ser que dicho muro no tardó mucho en ser derruido, sin que se llevara a cabo su reconstrucción. Sin ningún obstáculo que impidiese el paso hacia el interior, el expolio del registro arqueológico por parte de curiosos, buscadores de tesoros y aficionados a la arqueología, continuó hasta 1963, fecha en la que,

aquest investigador anomenava Sala P.

Ja en el marc del projecte de recerca quadriennal de l'IPHES es portà a terme una primera campanya d'excavació arqueològica del 14 d'octubre al 8 de novembre de 2019, dirigida per Josep Maria Vergès Bosch i Carlos Tornero Dacasa, amb l'objectiu de documentar les variacions laterals de l'estratigrafia a la zona de la boca oest de la Cova de la Vila, on s'havia portat a terme la intervenció de 2011. Es realitzaren dues cales, una de 2 x 1 metres a l'interior de l'espai cobert amb una volta de maons que dona accés a la Cova de la Vila, a la que anomenarem S1, i una altra de 1 x 1 metres, anomenada S2, a la cantonada de la zona de «la trobada», on antigament hi havia la recreació d'una excavació arqueològica. La cala S1 es va ampliar posteriorment, fins assolir una superfície de 3 x 1,5 metres.

Al sondeig 1 (S1), a banda de nivells relacionats amb l'ús de la cova durant el segle XX i XXI, es localitzà un nivell neolític (nivell 104), amb datacions compreses entre els 7200 i els 7400 anys d'antiguitat, que rebleix els espais entre blocs de conglomerat procedents de l'esfondrament de la visera de la cavitat.

A S2, es localitzaren també nivells dels segles XX i XXI, cobrint un dipòsit d'origen fluvial format per dos nivells. L'inferior (nivell 205), en contacte amb la base rocosa de

la cova, contenia abundant indústria lítica amb alguna resta de fauna, aparentment en posició secundària. Tot i no disposar d'elements diagnòstics, les restes lítiques es poden situar en algun moment indeterminat del paleolític superior.

En paral·lel a aquesta intervenció, i també en el marc del projecte de l'IPHES, el grup GRESEPIA, de la URV, realitzà una intervenció a la Sala del Llac, prevista entre els dies 21 a 31 d'octubre de 2019, sota la direcció d'Ivan Cots Serret (Fig. 8). Durant aquesta es realitzaren tres sondeigs, encaminats a documentar l'estratigrafia de la Sala del Llac. La crescuda del nivell del riu subterrani, com a conseqüència de l'aiguat del 22 d'octubre va inundar totalment dues de les cales. L'intent de reprendre l'excavació

Figura 9. Conjunt de motius abstractes conegut com «Panell dels signes».

Figure 9. Set of abstract motifs known as the «Panel of Signs».

finalmente, se construyó un cierre sólido.

En un primer momento Salvador Vilaseca recogió materiales entre los sedimentos extraídos de la cueva y tirados al cauce del río Francolí, recuperó otros en posesión de obreros que habían participado en el vaciado de la galería principal, y documentó y excavó los testigos del relleno sedimentario que habían quedado en contacto con las paredes de la cueva. Posteriormente, y hasta 1964, como mínimo, realizó, junto a su hija Lluïsa Vilaseca, excavaciones, y exploraciones en la zona interna, principalmente en el entorno de la Sala del Llac (Fig. 6).

Los resultados de sus trabajos se pueden consultar en dos artículos que publicó sobre el yacimiento: uno en la revista *Empúries* (Vilaseca, 1959), centrado en un conjunto de objetos de bronce

localizados en la zona de la Mamella, y otro, más extenso, en *Trabajos de Prehistoria* (Vilaseca, 1969). En ambas publicaciones incidió en la destrucción sufrida por el yacimiento en 1957. En el artículo de 1959 comentaba que «el aspecto actual de la cueva no corresponde tampoco al que tenía al ser redescubierta, pues, con el momentáneo propósito de dedicarla a fines Industriales, fue vaciada en gran parte, dándosele la altura actual, la cual permitió, por un tiempo, el acceso a la misma de carros, camiones y tractores.». Y, en el de 1969 sitúa cronológicamente los trabajos de vaciado de la cueva y los efectos sobre el yacimiento que los provocaron, «La mayor destrucción del yacimiento arqueológico que existía cerca de la entrada se llevó a cabo al ser vaciada casi enteramente la cavidad con aquel primer propósito, en el primer trimestre

Figura 9. Conjunto de motivos abstractos conocido como «Panel de los signos».

Figura 10. Representació de cavall amb signes superposats a la figura. L'animal recolza les potes de darrera al límit del conglomerat, com si aquest fos el terra, i dona la sensació d'estar en posició rampant.

Figure 10. Representation of a horse with signs superimposed on the figure. The animal rests its hind legs on the edge of the conglomerate, as if it were the ground, and gives the impression of being in a rampant position.

en la cala que no estava coberta d'aigua (cala 5), després de l'aturada derivada dels estralls provocats per l'aiguat a l'entorn de la cova, no va reeixir a causa de les filtracions que provocaven la inundació de la cala a partir d'una determinada cota. Davant la impossibilitat de continuar excavant s'abandonà l'excavació el dia 30, un dia abans del previst, havent acomplert sols una part dels objectius inicials.

La descoberta del santuari paleolític

El dia 30 d'octubre de 2019, de forma fortuïta, mentre realitzava una visita a la intervenció de la Sala del Llac, Josep Maria Vergès va descobrir, en una galeria lateral de l'esmentada sala, coneguda com

les Gatonerres de cal Palletes, un santuari paleolític amb representacions d'art rupestre parietal. El conjunt d'art rupestre descobert està realitzat exclusivament mitjançant la tècnica del gravat. Es compon de més de tres-cents motius, entre símbols abstractes «signes» (Fig. 9) i representacions figuratives d'animals, principalment cérvols, cabres, cavalls (Fig. 10) i urs, si bé hi ha representacions d'altres animals, com un os (Fig. 11) i un possible carnívor.

La inesperada descoberta dels gravats paleolítics motivà una sèrie d'intervencions no previstes inicialment al projecte. La primera la prospecció d'altres sectors de la cova, per tal de delimitar les zones amb art rupestre prehistòric i procedir a la seva protecció immediata. Aquesta campanya de prospecció es va dur a terme entre els dies 11 a 18 de desembre de 2019, sota la direcció de Josep Maria Vergès Bosch. Donà com a resultat la descoberta de més gravats paleolítics al sector est de les Gatonerres de cal Palletes, el més proper al Pou del Palletes, i de gravats de cronologia indeterminada a la Cova del Castell o dels Moros.

Un cop delimitades les zones on hi havia gravats es procedí a modificar el recorregut de la ruta d'aventura, fent-la passar per la galeria principal, evitant així el pas per les Gatonerres de cal Palletes. A la Cova del Castell, atès que els gravats es trobaven en parets fora de la zona de tallers, no es

Figura 10. Representación de caballo con signos superpuestos a la figura. El animal apoya las patas traseras sobre el límite del conglomerado, como si este fuera el suelo, y da la sensación de estar en posición rampante.

de 1957. Una brigada de obreros trabajó durante semanas empleando tractores, camiones y otros potentes medios de vaciamiento y desescombro y, en consecuencia, de destrucción».

Las intervenciones vinculadas a la museización

Finalizadas las intervenciones de los Vilaseca la investigación arqueológica en la cueva se detuvo durante prácticamente treinta años, hasta que los movimientos de tierra previstos en el marco del naciente proyecto museístico motivaron intervenciones arqueológicas de urgencia, las que actualmente reciben el nombre de intervenciones preventivas.

Entre el 8 de marzo y el 2 de abril de 1993 se realizó

una intervención arqueológica bajo la dirección de Lourdes Burés Vilaseca, de la empresa CODEX SCCL-Arqueología i Patrimoni (Burés, 1993). Esta intervención vino motivada por la intención del ayuntamiento de la Espluga de Francolí de rebajar el depósito sedimentario desde la entrada de la cueva hasta la Sala del Llac, para conseguir más distancia entre el techo y el nivel de circulación, facilitar el acceso a la zona del río subterráneo, y ampliar así la -zona visitable. El objetivo inicial de la intervención era realizar el seguimiento de la extracción de sedimentos para evitar que los trabajos afectaran a niveles o materiales de interés arqueológico.

El día 1 de marzo se realizó una prueba para evaluar el funcionamiento de la máquina excavadora y su movilidad en el interior de la cavidad. La escasa

prengueren mesures especials, més enllà de notificar la seva presència i situació als responsables de la cova.

Seguidament s'inicià, conjuntament amb el Departament de Cultura de la Generalitat, una primera fase de documentació, encaminada d'una banda a fer una valoració de la magnitud de la descoberta, i d'altra a generar dades i materials gràfics per il·lustrar-la, conscients que, a causa de les característiques de l'espai on es trobaven els gravats i de la seva fragilitat, no seria possible donar accés als mitjans de comunicació en el moment de donar a conèixer la notícia.

La descoberta es feu pública en roda de premsa el 7 de febrer de 2020, amb la presència de la Consellera de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Mariàngela Vilallonga, l'alcalde de l'Espluga de Francolí, Josep Maria Vidal, i el director de l'IPHES, Robert Sala, i tingué un ampli ressò a nivell nacional, estatal i internacional. L'embranchida mediàtica havia de servir per dinamitzar els treballs científics i reforçar tant el projecte de recerca com el de socialització. No obstant, la irrupció de la pandèmia de COVID-19 pocs dies després, i el confinament de la població decretat a partir del 14 de març de 2020, feren que els treballs quedessin aturats de cop.

Les intervencions de 2020 a 2023

El 17 de juny de 2020, un cop recuperada una certa normalitat, es repregueren els treballs de localització, catalogació i documentació dels gravats de les Gatonerres de cal Palletes. Aquestes tasques s'han anat alternant, al llarg de les campanyes de 2021, 2022 i 2023, amb la realització de sondeigs de prospecció arqueològica a les galeries del Pessebre i del Llac, i a les Gatonerres de cal Palletes (Fig. 12), encaminats a conèixer el rebliment, obtenir datacions absolutes, i a identificar evidències de presència humana a la part profunda de la cavitat. Els principals resultats han estat la identificació d'un nivell amb carbons a les Gatonerres de cal Palletes, que es relacionen amb la freqüentació humana, amb una datació al voltant dels

Figura 11. Representació d'un os en moviment.

Figure 11. Representation of a bear in movement.

ventilación de las galerías interiores y sus reducidas dimensiones provocaron una elevada concentración de gases procedentes de la combustión del motor de la retroexcavadora, generando una atmósfera irrespirable. Ante el peligro de asfixia e intoxicación se abandonó el proyecto de extracción de sedimentos por medios mecánicos. De hecho, como la realización del proyecto por medios manuales, que era la otra alternativa, se consideró inviable, se paralizaron las obras a la espera de hallar una solución.

Mientras, se decidió realizar una serie de catas a lo largo del recorrido, para evaluar la repercusión de un acondicionamiento de tal magnitud y la afectación que tendría sobre niveles o materiales de interés arqueológico.

Así pues, se realizaron dos catas, a 130 y 160

metros de la boca, respectivamente, a unos 230 m se aprovechó una zanja ya existente para describir la estratigrafía, y en un lugar sin especificar, situado entre el final de la Galería del Pessebre y la Sala del Llac, con presencia de niveles de cenizas intercalados con limos, se llevó a cabo un sondeo de 1,5 x 1 m. En ninguno de estos puntos se localizaron restos arqueológicos.

Poco después, durante las obras de construcción de un pequeño estanque artificial en el interior de la cavidad, a unos 200 metros de la boca, realizadas en el marco de la museización de la cueva, esta vez sin control arqueológico, aparecieron restos de fauna pertenecientes a las especies *Dicerorhinus mercki*, *Equus caballus*, *Crocuta spelea* y *Cervus elaphus*. Esta asociación faunística se atribuyó

Figura 11. Representación de un oso en movimiento.

Figura 12. Excavació l'any 2020 d'una cala de prospecció arqueològica a les Gatonerres de cal Palletes.

Figure 12. Excavation in 2020 of an archaeological prospecting excavation in Gatonerres de cal Palletes.

37.000 anys, i la troballa, en un nivell amb carbons datat en 26.000 anys, situat al tram final de la Galeria del Pessebre, prop de la zona dels gravats, d'una lamineta de dors de sílex, el que posa en evidència la presència humana en aquest sector durant fases antigues del paleolític superior. Així mateix, es tenen indicis que apunten cap a l'existència d'una boca d'accés, actualment segellada, propera a les Gatonerres de cal Palletes i la Sala del Llac.

D'altra banda, la incorporació a l'equip de recerca de membres de l'equip de l'ERE del CEC que realitzaren els treballs de prospecció, topografia i recerca geològica a la cova entre 1985 i 1990, principalment de Josep Maria Cervelló, Antoni Freixes i Miquel Bosch, han permès recuperar informació

dels treballs realitzats durant aquells anys, i combinar els estudis de caire geològic amb els arqueològics.

El futur de la recerca arqueològica

A dia d'avui el panorama que s'obre a nivell de recerca arqueològica i geològica a la Cova de la Font Major és realment engrescador. Les intervencions a la Sala del Llac han posat de manifest que encara es conserva una bona part del dipòsit amb les restes del santuari de l'edat del bronze/ferro, amb una conservació excepcional dels materials i del context arqueològic. Els dipòsits documentats a la zona de la boca de la Cova de la Font Major estan aportant dades sobre les ocupacions neolítiques de la cova, principalment de les del neolític antic, especialment interessants per ser un dels moments d'expansió dels primers grups agrícoles i ramaders vers les conques interiors, i materials que poden correspondre a ocupacions del paleolític superior. Tant a les Gatonerres del Palletes, on es troben els gravats paleolítics, com al tram final de la Galeria del Pessebre, s'han documentat nivells amb evidències de presència humana datats en les fases antigues del paleolític superior, el que implica que, potser una part de les representacions es situen cronològicament dins dels conjunts d'art rupestre més antics d'Europa.

A més del que ja coneixem, els estudis sobre

Figura 12. Excavación el año 2020 de una cata de prospección arqueológica en las Gatonerres de cal Palletes.

cronològicament al Pleistoceno medio o inicios del Pleistoceno superior (Genera, 1995).

A raíz de este hallazgo, Margarida Genera Monells visitó la cueva el 11 de octubre de 1993 para documentar el contexto estratigráfico y sedimentario de los restos y valorar las posibles acciones a emprender. Durante la visita recogió fragmentos de hueso largo y de asta de *Cervus* sp., y fragmentos de cuarzo, que interpretó como un posible aporte antrópico. En aquel momento no se llevó a cabo ninguna intervención.

Cuatro años más tarde, entre el 25 de septiembre y el 1 de noviembre 1997, la misma Margarida Genera realizó una intervención arqueológica con el fin de «proceder a la extracción de una serie de muestras en la cavidad principal, con el objetivo de

reunir datos suficientes para elaborar un proyecto de investigación más amplio en este yacimiento, especialmente por lo que respecta al estudio cronoestratigráfico» (Genera, 1997).

En la memoria de la intervención se describen las características y el contenido arqueo-paleontológico de cuatro puntos de muestreo: P1 y P10, en la entrada de la cavidad, y P22 y P29, en la sala 2.

P1. Brecha con cantos calizos que contiene cerámica, sílex, restos de carbón, fragmentos de gasterópodos y abundantes restos óseos de *Lagomorfa*, algunos de ellos de color negro.

P10. Arcillas bien laminadas con restos óseos de peces.

P22. Arenas finas con laminación paralela. Se

la geomorfologia del carst assenyalen un elevat grau de probabilitats que hi hagi altres galeries, similars a las dels gravats, taponades per sediments, el que obre la possibilitat a la descoberta de nous contextos arqueològics totalment verges.

L'encadenament de fets derivats de la intervenció preventiva de 2011, amb la inclusió de la cova dins del projecte de recerca de l'IPHES, ha fet que la Cova de la Font Major hagi passat de ser un jaciment desnonat, sense possibilitats, a ser el protagonista d'un projecte de recerca d'alt nivell amb molt de futur.

LES LLIÇONS DE LA FONT MAJOR.

De l'ocorregut a la Cova de la Font Major des de la reobertura de la cavitat el 1957 en podem treure diferents lliçons. Algunes negatives, com les derivades de la decisió d'obrir la boca localitzada el 1956, durant la recerca espeleològica, sense disposar d'un pla d'actuació que tingués en compte el patrimoni geològic i arqueològic. Se'ns dubte va ser una gestió negligent d'aquesta important descoberta, agreujada per una manifesta desídia en la protecció de la cova durant els anys posteriors a l'obertura de la boca. Tot plegat provocà la pèrdua d'una part important del ric patrimoni arqueològic de la cavitat i danys en el patrimoni geològic. I d'altres positives, com l'evidència que qualsevol cova, per molt visitada que hagi

estat, és susceptible de contenir restes o representacions d'art rupestre que ningú hagi vist. Aquest és un missatge molt potent, especialment pels qui freqüenten el món subterrani. No fa res quanta gent hi hagi passat abans ni les agressions que hagin patit les parets, sempre pot haver-hi alguna cosa. Per això cal estar amatents a qualsevol indici que pugui assenyalar la presència de gravats o pintures rupestres, i incrementar la comunicació i col·laboració entre espeleòlegs i arqueòlegs. El desconeixement, tot i que des de les associacions i grups d'espeleologia s'està fent una gran tasca de formació i conscienciació en el respecte al patrimoni geològic i arqueològic, provoca destrucció. Sols si coneixem on hi ha art rupestre serem capaços de protegir-lo adequadament, ja sigui físicament com mitjançant la seva documentació i divulgació, i aquesta és una tasca que hem de fer conjuntament.

AGRAÏMENTS

Volem agrair a l'Ajuntament de l'Espluga de Francolí el suport que ha donat, i dona, al projecte de recerca que lidera l'IPHES, facilitant en tot moment la feina dels investigadors i investigadores, i col·laborant activament en les tasques de divulgació i socialització dels resultats de la recerca. Un exemple a seguir en la relació entre grups de recerca i administracions locals.

La major part de la informació referent a la

ha localizado un pequeño fragmento de hueso indeterminado.

P29. Arenas finas con laminación paralela. Abundantes restos de quirópteros.

Entre los días 16 y 19 de noviembre y el 29 de diciembre de 1998 Margarida Genera llevó a cabo una nueva intervención, esta vez en la Cova de la Vila (Genera, 1998), donde abrió dos catas, denominadas 1 y 2, de 4 x 4 m, y una trinchera de 6 metros de longitud por 1 metro de anchura, transversal al eje longitudinal de la galería, y en contacto con el lateral suroeste de la cata 1. El objetivo de este sondeo era verificar la existencia o no de estratos de interés arqueológico. En los puntos intervenidos la potencia sedimentaria oscilaba entre 15 y 50 cm, y no se localizó ningún nivel con presencia de restos

prehistóricos en posición primaria.

Los días 17 y el 18 de marzo de 1999 se realizó un seguimiento arqueológico de obras bajo la dirección de Marta Fontanals Torroja, en este caso motivado por la instalación de un depósito de agua y de una canalización destinadas a crear una cascada artificial de agua en el extremo este de la Cova de la Vila (Fontanals & Vergès, 1999). La construcción de esta instalación formaba parte de las obras que se estaban llevando a cabo con el fin de habilitar la cavidad a la visita pública.

Pese a localizar algunos elementos de industria lítica y fragmentos de cerámica prehistórica en posición secundaria, el depósito sedimentario afectado por las obras estaba formado exclusivamente por niveles derivados de las actividades desarrolladas en la cueva

història de la Cova de la Font Major entre el 1853 i la seva museïtzació ha estat extreta de l'obra de l'Antoni Carreras, Història de l'Espluga de Francolí. Des d'aquí el nostre agraïment i el reconeixement a la gran tasca realitzada com a historiador i com a promotor i motor de la museïtzació de les Coves de l'Espluga de Francolí.

Els treballs de recerca a la Cova de la Font Major estan finançats pel Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, en el marc del projecte quadriennal de recerca en

matèria d'arqueologia i paleontologia 2022-2025 «Evolució paleoambiental i poblament prehistòric a les conques dels rius Francolí, Gaià, Siurana i rieres del Camp de Tarragona» (CLT009/22/00024), per l'AGAUR, a través del grup de recerca reconegut i finançat «Group of Analyses on Socio-ecological Processes, Cultural Changes and Population Dynamics (GAPS)» (2021 SGR 01239), per la Fundació Palarq, en la convocatòria Analíticas 2022-2023, i per l'Ajuntament de l'Espluga de Francolí.

durante el siglo XX.

Como consecuencia del derrumbe fortuito de diversos sillares que formaban parte del zócalo de un muro medieval situado en la Avinguda Catalunya, por encima de la boca de acceso a la Cova de la Vila, se encargó a Samuel Sardà Seuma (URV) la dirección de una intervención destinada a garantizar la documentación arqueológica de dicha estructura (Sardà, 2011). Esta se llevó a cabo entre el 20 y el 30 de mayo de 2011.

Unas semanas después, entre los días 27 de junio y 5 de agosto de 2011, y bajo la dirección de Marta Fontanals Torroja (URV-IPHES) se llevó a cabo una intervención arqueológica preventiva (Fig. 7) en la que se excavó parte del depósito sedimentario existente entre la boca de la Cova de la Font Major y la boca anexa de la Cova de la Vila (Fontanals & Morales, 2012). El motivo fue la creación de un paso para conectar las dos cavidades, aisladas de antiguo por un derrumbe y la posterior acumulación de sedimentos. En el marco del nuevo proyecto museográfico, diseñado por la empresa Factory, se pretendía que los visitantes pudieran realizar el recorrido continuo por el interior del espacio museizado, pasando de una cueva a otra sin necesidad de salir al exterior y volver a entrar, cómo se hacía hasta ese momento.

Se excavaron prácticamente dos metros de potencia del depósito sedimentario, destacando la aparición de niveles del Neolítico antiguo con abundante presencia de restos faunísticos y cultura material (Cebrià et al., 2014), y un nivel de base con industria lítica que, con algunas dudas, podía atribuirse al Paleolítico Superior. Los resultados de esta intervención hicieron cambiar la percepción que se tenía sobre el estado de conservación del yacimiento arqueológico de la cavidad, despertando el interés del IPHES.

La incorporación del yacimiento a un proyecto de investigación.

La constatación de que en la zona de la boca de la Cova de la Font Major se conservaba un depósito sedimentario con restos de ocupaciones neolíticas y, posiblemente, del Paleolítico superior, hizo que desde el IPHES se recuperara el interés por el yacimiento. Así, el año 2018, y como consecuencia de las excelentes perspectivas en la identificación de prácticas ganaderas prehistóricas que ofrecían

los primeros análisis de isótopos estables realizados sobre muestras de fauna doméstica procedentes de los niveles del Neolítico antiguo excavados en 2011, se decidió incorporar el yacimiento al proyecto de investigación del IPHES, «Evolución paleoambiental y poblamiento prehistórico en las cuencas de los ríos Francolí, Gaià, Siurana y rieras del Camp de Tarragona». Este proyecto forma parte de los proyectos de investigación cuatriennales en materia de arqueología y paleontología del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, y su investigador principal es Josep Maria Vergès Bosch.

Dentro de este proyecto el IPHES incorporó al grupo GRESEPIA de la Universitat Rovira i Virgili para colaborar en el estudio de los niveles protohistóricos, especialmente los documentados por Salvador Vilaseca en la Sala del Llac, la que este investigador denominaba Sala P.

Ya en el marco del proyecto de investigación cuatriennal del IPHES se llevó a cabo la primera campaña de excavaciones arqueológicas, del 14 de octubre al 8 de noviembre de 2019, bajo la dirección de Josep Maria Vergès Bosch y Carlos Tornero Dacasa. El principal objetivo de esta era documentar las variaciones laterales de la estratigrafía en la zona de la boca oeste de la Cova de la Vila, donde se había realizado la intervención de 2011. Se abrieron dos catas, una de 2 x 1 m situada en el interior del espacio cubierto por una bóveda de mampostería que da acceso a la Cova de la Vila, a la que se denominó S1, y otra de 1 x 1 m, denominada S2, en la esquina de la zona de «la trobada», donde antiguamente se situaba la recreación de una excavación arqueológica. La cata S1 se amplió posteriormente, hasta alcanzar una superficie de 3 x 1,5 m.

En el sondeo 1 (S1), aparte de los niveles relacionados con el uso de la cueva durante los siglos XX y XXI, se localizó un nivel neolítico (nivel 104), con dataciones comprendidas entre los 7200 y los 7400 años de antigüedad, que rellenaba los espacios entre los bloques de conglomerado procedentes del hundimiento de la visera de la cavidad.

En S2 se localizaron también niveles de los siglos XX y XXI, cubriendo un depósito de origen fluvial formado por dos niveles. El inferior (nivel 205), en contacto con la base rocosa de la cueva, contenía abundante industria lítica con algún resto de fauna, aparentemente en posición secundaria. Pese a no disponer de elementos diagnósticos, los restos se

pueden situar en algún momento indeterminado del Paleolítico superior.

En paralelo a esta intervención, también en el marco del proyecto del IPHES, el grupo GRESEPIA, de la URV, realizó una intervención en la Sala del Llac, prevista entre los días 21 a 31 de octubre de 2019, bajo la dirección de Ivan Cots Serret (Fig. 8). Durante esta se realizaron tres sondeos, encaminados a documentar la estratigrafía de la Sala del Llac. La crecida del nivel del río subterráneo, como consecuencia del temporal de lluvias del 22 de octubre, inundó totalmente dos de las catas. El intento de reanudar la excavación en la que no estaba cubierta por el agua (cata 5), después del parón provocado por las catastróficas consecuencias de la inundación del entorno de la cueva, no tiró adelante a causa de las filtraciones, que provocaban la inundación de la cata a partir de una cierta cota. Ante la imposibilidad de seguir excavando se abandonó la excavación el día 30, un día antes de lo previsto, habiendo cumplido sólo una parte de los objetivos iniciales.

El descubrimiento del santuario paleolítico

El día 30 de octubre de 2019, de forma fortuita, mientras realizaba una visita a la intervención de la Sala del Llac, Josep Maria Vergès Bosch descubrió, en una galería lateral de dicha sala, conocida como Gatonerer de cal Palletes, un santuario paleolítico con representaciones de arte rupestre parietal. El conjunto de arte rupestre descubierto está realizado exclusivamente mediante la técnica del grabado. Se compone de más de trescientos motivos, entre símbolos abstractos «signos» (Fig. 9) y representaciones figurativas de animales, principalmente ciervas, cabras, caballos (Fig. 10) y uros, si bien también aparecen representados otros animales, como un oso (Fig. 11) y un posible carnívoro.

El inesperado descubrimiento de los grabados paleolíticos motivó una serie de intervenciones no previstas inicialmente en el proyecto. La primera la prospección de otros sectores de la cueva, con el fin de delimitar las zonas con arte rupestre y proceder a su protección inmediata. Dicha campaña de prospección se llevó a cabo entre los días 11 a 18 de diciembre de 2019, bajo la dirección de Josep Maria Vergès Bosch. Dio como resultado el descubrimiento de nuevos grabados paleolíticos en el sector este de las Gatonerer de cal Palletes, el más cercano al Pou del Palletes, y de grabados de cronología indeterminada en la Cova del Castell o dels Moros.

Una vez delimitadas las zonas con grabados se procedió a modificar el recorrido de la ruta de aventura, haciéndola pasar por la galería principal, evitando así el tránsito por las Gatonerer de cal Palletes. En la Cova del Castell, dado que los grabados se hallaban en paredes fuera de la zona de talleres, no se tomaron medidas especiales, más allá de notificar su presencia y ubicación a los responsables de la cueva.

Acto seguido se inició, conjuntamente con el Departament de Cultura de la Generalitat, una primera fase de documentación de los grabados, encaminada por una parte a realizar una valoración de la magnitud del descubrimiento, y por otra a generar datos y materiales gráficos para ilustrarlo, conscientes que, a causa de las características del espacio donde se hallaban los grabados y de su fragilidad, no sería posible dar acceso al lugar a los medios de comunicación en el momento de dar a conocer la noticia.

El descubrimiento se hizo público en rueda de prensa el 7 de febrero de 2020, con presencia de la

Consellera de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Mariàngela Vilallonga, del alcalde de la Espluga de Francolí, Josep Maria Vidal, y del director del IPHES, Robert Sala, y tuvo un amplio eco a nivel nacional, estatal e internacional. El espaldarazo mediático tenía que servir para dinamizar los trabajos científicos y reforzar tanto el proyecto de investigación como el de socialización. No obstante, la irrupción de la pandemia de la COVID-19 pocos días después, y el confinamiento de la población decretado a partir del 14 de marzo de 2020, hicieron que los trabajos quedasen frenados de golpe.

Las intervenciones de 2020 a 2023

El 17 de junio de 2020, una vez recuperada una cierta normalidad, se reanudaron los trabajos de localización, catalogación y documentación de los grabados de las Gatonerer de cal Palletes. Estos se alternaron, a lo largo de las campañas de 2021, 2022 y 2023, con la realización de sondeos de prospección arqueológica en las galerías del Pessebre y del Llac, y en las Gatonerer de cal Palletes (Fig. 12), encaminados a conocer el relleno sedimentario, obtener dataciones absolutas, e identificar evidencias de presencia humana en la parte profunda de la cavidad. Los principales resultados han sido la identificación de un nivel con restos de carbón en las Gatonerer de cal Palletes, que se relacionan con la frecuentación humana, con una datación en torno a los 37.000 años, y el hallazgo, en un nivel con carbones, datado en 26.000 años, situado en el tramo final de la Galería del Pessebre, cerca de la zona de los grabados, de una laminita de dorso de sílex, lo que pone de relieve la presencia humana en este sector durante fases antiguas del Paleolítico superior. Así mismo, se dispone de indicios que apuntan a la existencia de una boca de acceso, actualmente taponada, cercana a las Gatonerer de cal Palletes y a la Sala del Llac.

Por otra parte, la incorporación al equipo de investigación del proyecto de miembros del equipo del ERE del CEC que realizó los trabajos de prospección, topografía e investigación geológica en la cueva entre 1985 y 1990, principalmente de Josep Maria Cervelló, Antoni Freixes y Miquel Bosch, han permitido recuperar información sobre los trabajos realizados durante aquellos años, y combinar los estudios de carácter geológico con los arqueológicos.

El futuro de la investigación arqueológica

Hoy en día, el panorama que se abre a nivel de investigación arqueológica y geológica en la Cova de la Font Major es realmente motivador. Las intervenciones en la Sala del Llac han puesto de manifiesto que todavía se conserva una buena parte del depósito con restos del santuario de la Edad del Bronce/Hierro, con una conservación excepcional de los materiales y del contexto arqueológico. Los depósitos documentados en la zona de la boca de la Cova de la Font Major están aportando datos sobre las ocupaciones neolíticas de la cavidad, principalmente del Neolítico antiguo, especialmente interesantes por ser uno de los momentos de expansión de los primeros grupos agrícolas y ganaderos hacia las cuencas interiores, y materiales que pueden corresponder a ocupaciones del Paleolítico superior. Tanto en las Gatonerer de cal Palletes, donde se encuentran los grabados paleolíticos, como en el tramo final de la Galería del Pessebre, se han documentado niveles con evidencias de presencia humana datados en las fases antiguas del Paleolítico superior, lo que implica que, quizás una parte de las representaciones, se sitúan cronológicamente entre los conjuntos de arte rupestre más antiguos de Europa.

Además de lo que ya conocemos, los estudios sobre la geomorfología del karst indican un alto grado de probabilidades de que haya otras galerías, similares a las de los grabados, taponadas por sedimentos, lo que abre la posibilidad de descubrir nuevos contextos arqueológicos totalmente vírgenes.

El encadenamiento de hechos derivados de la intervención preventiva de 2011, con la inclusión de la cueva dentro del proyecto de investigación del IPHES, han hecho que la Cova de la Font Major haya pasado de ser un yacimiento desahuciado, a ser el protagonista de un proyecto de investigación de alto nivel y mucho futuro.

LAS LECCIONES DE LA FONT MAJOR

De lo ocurrido en la Cova de la Font Major desde la reapertura de la cavidad en 1957 podemos extraer distintas lecciones. Algunas negativas, como las derivadas de la decisión de abrir la boca localizada en 1956, durante la investigación espeleológica, sin disponer de un plan de actuación que tuviera en cuenta el patrimonio geológico y arqueológico. Sin duda se realizó una gestión negligente de este importante descubrimiento, agravada por una manifiesta desidia en la protección de la cueva en los años posteriores a la apertura de la boca. La suma de esto provocó la pérdida de una parte importante del rico patrimonio arqueológico de la cavidad y daños en el patrimonio geológico.

Y otras positivas, como la evidencia que cualquier cueva, por muy visitada que haya sido, es susceptible de contener restos o representaciones de arte rupestre que nadie haya visto. Este es un mensaje muy potente, especialmente para aquellos que frecuentan el mundo subterráneo. No importa cuanta gente haya pasado antes ni las agresiones que hayan sufrido las paredes, siempre puede haber alguna cosa. Por este motivo es necesario estar atentos a cualquier indicio que pueda señalar la presencia de grabados o pinturas rupestres, e incrementar la comunicación y la colaboración entre espeleólogos y arqueólogos. El desconocimiento, pese a que desde las asociaciones y grupos de espeleología se está llevando a cabo una gran labor de formación y concienciación en el respeto al patrimonio geológico y arqueológico, provoca destrucción. Sólo si sabemos dónde hay arte rupestre seremos capaces de protegerlo adecuadamente, ya sea físicamente o mediante su documentación y divulgación, y esta es una labor que tenemos que realizar conjuntamente.

AGRADECIMIENTOS

Queremos agradecer al ayuntamiento de la Espluga de Francolí el apoyo que ha dado, y da, al proyecto de investigación del IPHES, facilitando en todo momento la labor de investigadores e investigadoras, y colaborando activamente en las tareas de divulgación y socialización de los resultados de la investigación. Un ejemplo a seguir en la relación entre grupos de investigación y administraciones locales.

La mayor parte de la información referente a la Cova de la Font Major entre el 1853 y su museización se ha sacado de la obra de Antoni Carreras, *Història de l'Espluga de Francolí*. Desde aquí nuestro agradecimiento y el reconocimiento a la gran labor realizada como historiador y como promotor y motor de la museización de las Coves de l'Espluga de Francolí.

Los trabajos de investigación en la Cova de la Font Major están financiados por el Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, en el marco del proyecto quadrienal de investigación en materia de arqueología y paleontología 2022-2025 «Evolución paleoambiental y poblamiento prehistórico en las cuencas de los ríos Francolí, Gaià, Siurana y rieras del Camp de Tarragona» (CLT009/22/00024), por la AGAUR, a través del grupo de investigación reconocido y financiado «Group of Analyses on Socio-ecological Processes, Cultural Changes and Population Dynamics (GAPS)» (2021 SGR 01239), por la Fundación Palarq, en la convocatoria de Analíticas 2022-2023, y por el ayuntamiento de la Espluga de Francolí.

BIBLIOGRAFÍA

- Bosch, M. (1986). La cova de l'Espluga de Francolí. *Espeleòleg*, 37, 7-10.
- Bosch, M., Cervelló, J.M., & Romero, M. (1991). Noves dades sobre l'Espluga. *Espeleòleg*, 39, 4-10.
- Burés, L. (1993). Memòria de la intervenció arqueològica a la cova de la Font Major (Espluga de Francolí) [Memòria d'intervenció arqueològica inèdita]. *Codex SCCL Arqueologia i Patrimoni*. (Disponible a l'Arxiu de memòries d'intervencions arqueològiques i paleontològiques de la Direcció General del Patrimoni Cultural, núm. 979).
- Carreras, A. (2000). Història de l'Espluga de Francolí. Volum III. L'edat mitjana. La Història de l'Espluga de Francolí, 2000 i Pagès Editors SL. L'Espluga de Francolí.
- Carreras, A. (2004). Història de l'Espluga de Francolí. Volum I. El medi natural i el medi humà. Associació Història de l'Espluga de Francolí i Pagès Editors SL. L'Espluga de Francolí.
- Cebrià, A., Fontanals, M., Martín, P., Morales, J. I., Oms, F. X., Rodríguez-Hidalgo, A., Soto, M., & Vergès, J. M. (2014). Nuevos datos para el Neolítico antiguo en el nordeste de la Península Ibérica procedentes de la Cova del Toll (Moià, Barcelona) y de la Cova de la Font Major (l'Espluga de Francolí, Tarragona). *Trabajos de Prehistoria*, 71(1), 134-145.
- Cervelló, J.M. (1986). El carst conglomeràtic de l'Espluga de Francolí. *Espeleòleg*, 37, 3-6.
- Cervelló, J.M., Monteverde, M., Ramoneda, J., & Freixes, A. (1999). El karst de la Espluga de Francolí: características físicas e hidrológicas. Interés en la educación ambiental. En: Andreo, B., Carrasco, F., Durán, J.J. (Eds), *Contribución del estudio de las cavidades kársticas al conocimiento geológico*, 267-276. Patronato de la Cueva de Nerja. Nerja (Málaga).
- Fontanals, M., & Vergès, J.M. (1999). Memòria del seguiment arqueològic realitzat a la cova de la Font Major (Espluga de Francolí, Conca de Barberà), entre els dies 17 al 18 de març de 1999 [Memòria d'intervenció arqueològica inèdita]. (Disponible a l'Arxiu de memòries d'intervencions arqueològiques i paleontològiques de la Direcció General del Patrimoni Cultural, núm. 2555).
- Fontanals, M., & Morales, J.I. (2012). Memòria de la intervenció arqueològica preventiva de control a les coves de la Vila i de la Font Major (l'Espluga de Francolí, Conca de Barberà), entre els dies 27 de juny a 5 d'agost de 2011 [Memòria d'intervenció arqueològica inèdita]. IPHES. (Disponible a l'Arxiu de memòries d'intervencions arqueològiques i paleontològiques de la Direcció General del Patrimoni Cultural, núm. 10523).
- Genera, M. (1995). Dades sobre el plistocè a la balma de la Fontmajor, l'Espluga de Francolí (Conca de Barberà, Tarragona). *X Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, 189-191*. Institut d'Estudis Ceretans. Puigcerdà.
- Genera, M. (1997). Memòria de la intervenció paleontològica a la cova de la Font Major (l'Espluga de Francolí, Conca de Barberà) [Memòria d'intervenció arqueològica inèdita]. (Disponible a l'Arxiu de memòries d'intervencions arqueològiques i paleontològiques de la Direcció General del Patrimoni Cultural, núm. 2641).
- Genera, M. (1998). Cova de la Font Major [Memòria d'intervenció arqueològica inèdita]. (Disponible a l'Arxiu de memòries d'intervencions arqueològiques i paleontològiques de la Direcció General del Patrimoni Cultural, núm. 3137).
- Sardà, S. (2011). Memòria de la intervenció arqueològica a l'accés de la cova de la Vila (l'Espluga de Francolí, Conca de Barberà) [Memòria d'intervenció arqueològica inèdita]. *Seminari de protohistòria i Arqueologia*. Universitat Rovira i Virgili. (Disponible a l'Arxiu de memòries d'intervencions arqueològiques i paleontològiques de la Direcció General del Patrimoni Cultural, núm. 10561).
- Vilaseca, S. (1959). Noticia de hallazgos de objetos de bronce en la Cova de Font Major, de Espluga de Francolí. *Empúries: revista de món clàssic i antiguitat tardana*, 21, 266-273.
- Vilaseca, S. (1969). Cueva de la Font Major. *Trabajos de Prehistoria*, 26, 117-220.